

FILLÉRTÁR

mindennemű közhasznú ismeretek terjesztésére.

4.]

Kijön minden szombaton.

[Martius 22-kén, 1834.]

A' pesti játékszín.

Ez alkalommal csak a' város' belsejébe nyúló részéről értekezünk e' jeles épületnek, mely nem csak az ausztriai birodalombeli, hanem minden angol és francia játékszini épületekkel mérközhetik nagyságára 's külpompájára, de kivált igen diszes fekvésére nézve, 's kétség kívül egyike egész Európában a' szemléltre legméltóbb ily nemű épületeknek.

A' még nem igen régi pénzgazdag idősokban, midőn Pest városának is fakadtak némely bőven csorgó pénzforrások, nem csak megújult azon régen táplált kívánság, hogy Thalianak egy új temploma építenék, hanem a' jelenkor' bámulására fel is állított az; halálos ítélet hozatván a' város' régi falának egyik kanyarodásában volt játékszínre, mely csufsból lómalomnak neveztetett.

Hogy az újdonna építendő kedvtelési építménynek a' publicumra nézve kedvező helyezet adassék, a' hid előtt a' régi sétateren választott fekvése; 1808. hozzá fogtak az építéshez, oly formán, hogy minden oldalról szabadon állván, a' város belsejébe nyúló vége az épületnek játékszín legyen, a' Dunára kinéző pedig redout-terem. A' tér, melyet az egész épület elfog, 2000 négyszeg öl.

A' játékszini homlok, az az, a' városba néző vég, egy képesoporttal jeleskedik, mely képezi Apollót, Thalia, Melpomene 's Calliope muzsákkal; azután egyes fülkékben állanak Clio, Erato, Euterpe 's Polihymnia muzsák, feltébb szépitvén ezen homlokot. 1812. készült el ezen vége az épületnek, mely azóta oly pompás szállása a' hajdan lómalomban kuczorgott Thalianak.

Egy fedeles előszin 's egy tágas pitvar, mely jó kivilágítás mellett méltóságos építménye által minden idegent kellemesen lep meg,

vezet a' cassához, a' földszinre és földszinti páholyokba, két oldalon pedig a' széles és főbb lépcsőkön a' négy emeletbe.

Az épület' belseje egyszerű felségével minden hiu fényűzés és czikornyásság nélkül meghatja a' belépőt. A' prosceniumnak vagy a' látszin' első részének 51 láb nyílása van, mi egy eddig ismeretes játékszínben sem találtatott. Maga a' látszin vagy scenarium a' legnagyobb előadásokra készült. Lovakkal és kocsikkal be lehet rá menni, 's megfordulhatni velük a' talajon, hátulról 300 lépésnyi távolságról vezetettvén elő. A' hangászkarzatnak elegendő férhelye s' visszazengő talaja van.

Az udvari páholy igen kellemes a' szemnek, általellenben a' prosceniumtól, az első emeletben. A' szin' kivilágítása jó és czélirányos, sehol sem háborítván a' nézőket kellemetlenül.

A' látszin padlata, vagy menyezete csudálkozást gerjeszt, saját erejére lévén kiszámítva. A' festészeti terem összefügg a' scenariummal, 's új kárpitok és más készitendő változtató darabok' magassága miatt két emeleti magasságu. A' nézőhely 3000 embert fogadhat be, sőt szükség' esetében még néhány százzal többet is.

Ezen pompás épület ellen, mind e' nagy jelességei közt, az a' közpanasz, hogy a' színeseket nem hallani tökéletesen. Minden újságban olvastatván ez, a' cs. k. udvari építőmester Aman, kinek fővezérlete alatt hajtattott végre ezen általa felvetett terv, menté ugyan magát a' bécsi színészi újság 1817-dik évi folyamatjának 101 és 102 számában, hogy ezen hiánynak oka nem egyéb, mint az, hogy az épület' hátulsó része készen nem lévén, a' hang elterjedése az által veszélyeztetik, mert oltalom helyett mintegy völgy nyílik a' proscenium' háta megett, a' budai hegyekről pedig, mint valami

folyó, egyenesen oda hat a' szél. Akkor nem volt mit vetni ezen mentség ellen, 's meg kellett elégedni azon reménységgel, hogy nem lesz baj, ha felálland a' Dunára könyöklő másik fele az épületnek. De most, minekutána az fen van, a' hang pedig még sem hallik, 's így a' hiány örökre megmaradt, valljon mivel mentendi magát a' különben tagadhatatlanul építő művész?

De van még egy másik hiánya is ezen derék épületnek, t. i. az, hogy a' publicum egyedül csak ott járhat ki 's be, hol a' kocsik csörtetnek el, és a' gyalogok számára semmi oldal kijárásról nem gondoskodott a' tervekészítő; így most, mikor valamely kedvenc-darab adatik 's a' játékszin tömvébb mint rendesen, oly nagy tolongás van a' játékszin kiürülésekor mint a' mekkai búcsun, oly lárma mint valami gyuladáskor, 's oly sokféle comédia, hogy belől is ritkán lát az ember neveltségesebbet.

Midőn a' magyar hazafi tekint e' díszes épületre, alig lehet kimagyarázni különös érzeteit, látván mi nem lehet hazájában, és még sincs az, mi tulajdon nemzetének kellene; 's akarhatja ellen az a' kérdés toladodik nyelvére: ugyan ha német játékszin van Magyarország leggazdagabb városában, miért hogy magyar nem lehet? Fejtgesse bár akárki e' kérdést, egy külföldi előtt mindenkor csak az a' hihetetlen summa summarum jön ki, hogy nekünk magyaroknak német játékszinünk van, és magyar nincs. Vajha a' már több izben tett áldozatok, (mert kétség kívül voltak, kik szívökre vevék ez ügyet) de kivált a' most legujabban ébredt lelkes részvéte, ha nem ezzel is, ha nem ily pompással is, megörvendeztetné valahára a' közohajtást.

V e r á n c z.

(Folytatása az 1-ső számbeli életrajznak.)

Egykor Krakóból utazván Veráncz hazafelé, eselédei utközben ellene esküdtek, ötöt megölni, vagyonát pedig magok közt felosztani szándékozván. De egy lovász, ki a' titokba szinte beavatva volt, korán elárulta urának a' czimboraságot; egyszersmind bizonyos barátja

utána irt Krakóból, 's rimánylá, hogy a' level' vevésekor tüstént állapodjék meg utaztában, különben vége éltének. Meggyőződván ekkor a' czudar szándékról, összehivatá eselégeit, kifizeté őket, 's utjokra ereszté minden egyéb bosszuvétel nélkül.

A' törökök már sok városokat elfoglaltak volt Magyarországhban, 's mind inkább mélyebben nyomultak az ország' belsejébe, mert a' belnyugtalanságok utat nyitának nekik, 's Ferdinánd az egész ország' birtokának elvesztésétől kezdte félni. Békét kívánván tehát kötni, 1553. Veránczot, az oly ügyekben jártast és töbnyire szerencsést (ki a' török nyelvet is tudá) *Zay Ferenczel* együtt Konstantinápolyba küldé. Eleinte úgy látszott, jól indult vala dolga, de csak hamar azt vevé észre, hogy kecsgető reményi alig ha valósulhatnak; nem csak maga a' nagyúr, hanem a' franczia követ is igen megnehezítvén előhaladását. Még az alkudozások alatt ásiái táborához ment a' szultán; ez váratlan és új akadály volt, de Veráncz nem akarván siker nélkül elutasítani, noha kényelmek közt neveltetett fel, nem rettenté őt vissza semmi fáradság és inség, hol a' kötelesség munkásságra szólítá fel; eltökélé azért magát, hogy a' szultánt idegenbe is követve békealkudozásit lelkesen folytatja. Nem is mulasztá el semmit királya' kívánságának kivivására, de a' szultán, ki épen győzedelmeskedett a' persákon, még sokkal hajthatatlanabb lön most, 's hallani sem akarta kívánságát. Fájt Veráncznak, hogy számtalan fáradsági 's iparkodási foganatlanok maradtak ez uttal, de azért legkevésbé sem csökkent buzgalmában, noha a' kevély törököktől is sokat kellett szenvednie. Minden aláztatást eltűrt hazája 's királya iránti szeretetéből, csak ezek' becsületének csonkítását nem hagyta büntetlenül. Midőn Ali-Eunuch, ki épen Sziget ellen készült, gúnyolva azt mondá neki, „a' magyarok' meghódítására már nem is kell fegyver, hanem csak buzgány 's dorong, és ha sokáig vesztegeti Veráncz hasztalan czivakodással az időt, hazája meghódoltván, nem leszen hova térnie“ merészen és nemes méltósággal azt felelte a' dölyfös töröknek: menjen Isten' hírével hová szándékozik, de Magyarországhban még oly férjfiakat is találand, kik nem csak távolról fogják puskáikkal köszönteni, hanem közelről

kardjaiknak fényével is megvakítandják szemeit. De is telt ezen jóslata, mert Eunuch' táborozása szerencsétlenül végződött. — Végezetre is csak félévi fegyverszünetet köthetett Veráncz, legnagyobb akadályá lévén a' francia követ. Kedvetlenül tért vissza honjába, öt esztendei számtalan szenvedése után, hol Ferdinánd nem annyira követségének sikerét, mint igyekezetét méltatván, egri püspökké nevezé.

Mindig munkás, mindig iparkodó lévén, mikor a' status' java forga fen, nem nyughatott e' derék püspök soha; 's Ferdinánd' halála után épen oly hű készséggel szolgálta Maximiliánt. Status szolgálati mellett püspöki hivatalát is pontosan betöltvén, így élt el 60 esztendőt, de azért még sem akarták követségi terhes foglalatosságaitól felmenteni, nem lévén nálánál ügyesebb helyére. Maximilián, ki felettebb szerette 's egész bizodalomával megtisztelte, 1567. ismét Konstantinápolyba küldé új békekötésre; súlyos vala e' megbízás Veránczunkra nézve, de szívet a' kötelesség' hő érzete hatván át, 's hazája iránti szeretetben dobogván, aggulhatatlan szent ösztöne ifjúvá teremté az öszt, 's virgoncz erőre ihléle. Most Tiefenbach Kristóf adatott melléje társul. Az ottoman birodalman Selim fejedelmeskedett ekkor, ki hős vala mint nemzője, de nem oly dölyfös, nem oly fenhéjazó. A' háboruk pusztításit legragyogóbb dicséül nem nézte ő egy fejedelemnek, hanem a' holdogító béke' édes gyümölcsit is tudta becsülni. Megérkezvén Veráncz, 's kiosztván a' magával hozott nagy ajándéckat, a' nagyúrhoz eresztetett. A' francia követ most is igyekezett meggátolni kívánt sikerében, mindazáltal csakugyan elsült neki nyolcz évre megkötni a' békét. — E' szerencsés kimenetel' híre nem sokára hangozott egész ország' határiban, és mindenki keblét gyönyörrel tölté be, 's mindön Veráncz 1568. Bécsbe visszatérne, örömkialtással fogadtatott. A' következtett esztendőben esztergomi érsekké magasztalá őt a' király, méltólag tudván becsülni a' statusnak oly huzamosan tett fontos szolgálatit; ő pedig ugy látszott, csak azért lépett magas hivatalába, hogy hazája javát annál sikeresben mozdithassa elő. 1572. királyi helytartóvá nevezte Maximilián, 's ugyan ezen évben koronázta meg Rudolphot, a' király' idősbik fiját. A' két ki-

rály mindent elkövetett utóbb, hogy a' cardinalisi méltóság neki megadassék, melyet végre ki is eszközlött a' pápánál. De mi előtt ez elérkezett, meghalt Veráncz 69 esztendő korában Eperjesen, hová az octavale judicium' tartásra küldetett volt; egy véletlen hideglelés fosztá meg tőle 1573. a' hazát. Hüledéke Nagyszombatban a' szent Miklós' templomában takarítatott el.

Az a' nagy bizodalom, mellyel őt oly sok király megtisztelé, 's a' számos követség, mellyekben járt vala, esalhatatlan bizonyítványai mély belátásának és okosságának. Gazdag volt ő, de fősvény nem, sokat áldozott vagyonából a' status' javára. Ferdinánd 30,000 forintjával volt adós, de azt ő soha sem követelé. Rényei közt az engedékenység legnagyobb vala. Méltatlan megbántást békével eltűrni, 's ellenségeitől sajátjának vesztével is kinyerni a' jó harmóniát, megtanítá őt Statilius, ki kemény és szigoru ember volt; de minden szilárdságát békétürésével győzte meg Veráncz. A' magyar tudósok közt is jeles rangot érdemel, mert ő hozta a' török évkönyveket Magyarországra, mellyeket *Annyreben* lelt, 's *Codez verantianus* név alatt ismeretesek. Egy munkát is irt követségeiről (*Historia Legationis arcanae*), 's mondatik, hogy Egerben egy gyűjteménye volna fontosabb leveleinek.

N á d m é z v a g y c z u k o r.

Csaknem mindenhol az élet' szükségei közé számíthatatik a' nádméz. Még az éjszakamerikai durva vadak is készítik azt magoknak juharvedvből. Semmiféle termék nem hozatik oly nagy bőségben a' melegebb tartományokból Európába, mert a' répacukor' gyártása, az idegen 's gyarmati czukor' behozatalának nagy mennyiségű vámja mellett is, még francia - poroszországban és monarchiánkban sem nagy gátja, noha több évek óta honunkban a' répacukorkészítés jó sikerrel gyakoroltatik és legszébb reményeket nyújt, annyira, hogy ha ezen még most csak bimbódzó ág tovább terjed, hazánk' termékeny földének bősége 's némelly vidékeiben majdnem árnelküli famennyisége mel-

lett, néhány évtized mulva nem csak könnyen nélkülözhetne minden külföldi cukrot, hanem abból még hasznos kiviteli tárgyat is készíthetne. Még csak a 17-dik század' elején is oly ritka volt a' cukor Európában, hogy azt csak a' patikákban árulták latonként, mint jelenleg a' chinát. Hayti szigete, Keletindia 's Kubának egy része még kivitelre is igen sok cukornádat természetnek minden rabszolgák nélkül, és tudva van, hogy Keletindianak delta-cukora minden nemük közt legolesőbb, noha nem épen a' legtisztáltabb. Vámból és behozatali engedelemért 5 millio ft. sterling statusjövédelmet vesz be Nagybritánia évenként a' nádmézből. Egy statusban sem oly régi a' cukornád' ültetése 's a' cukor' finomítása mint Chinában, de nagyon keveset visz ki ezen természetményéből. Az éjszakamerikai Louisiana status legéjszakibb cukrot természet' tartomány, 's egy sokkal magasban fekvő tartományban, csaknem az egyenlítő karika alatt, névszerint a' Bogota körül lévő hegyekben, Amerikának Granada köztársaságában, jó foganattal tenyészik.

Vannak oly nemű cukornádak, mellyek uj és nyirkos földű vidékeken 20 láb magasságra is nőnek. Ültetése felettébb fáradságos, jóllehet kezdik már a' földet lóval, ökörrrel és számmárral művelni. A' cukornád egy kissé nyirkos földet szeret. Nem szükség minden éven ujra ültetni, de tanácsos az évenkénti utánültetés.

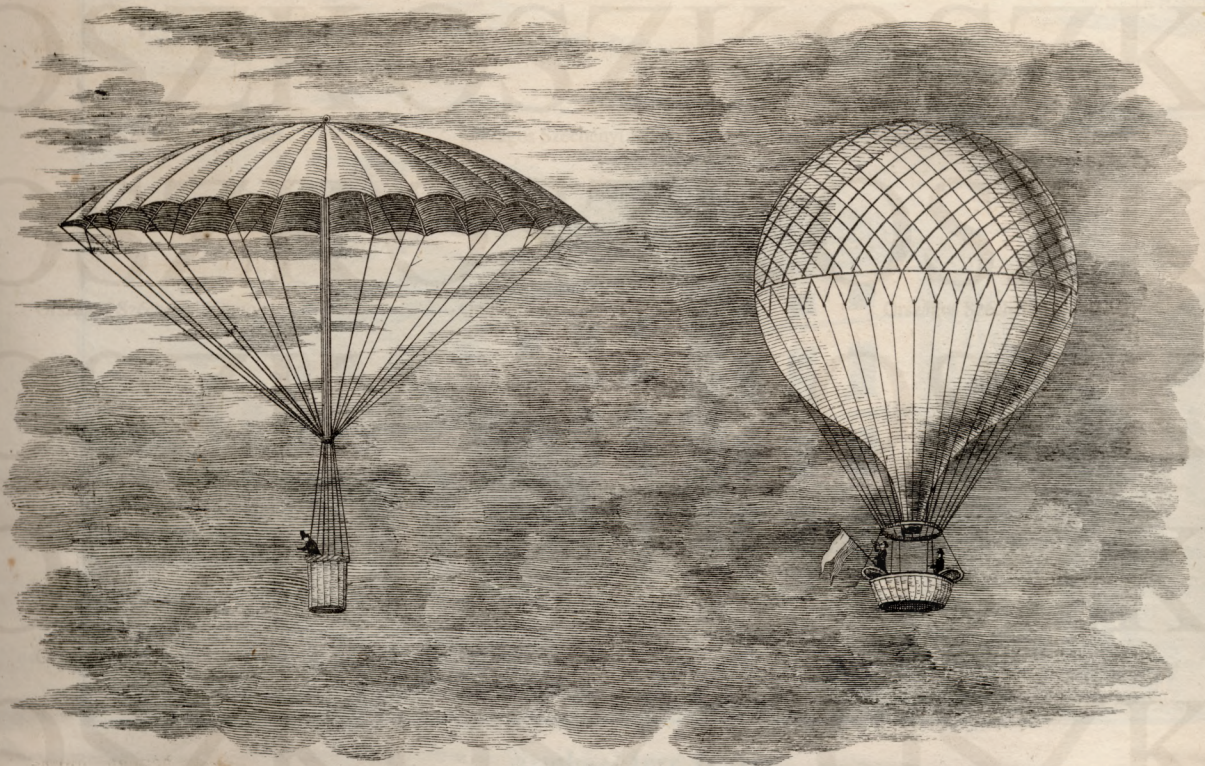
Az otahayti cukornád, mellyet Bligh kapitány 1789. vitt be Nyugotindiába, egy harmaddal több nedvet szolgáltat mint az amerikai vagy közönséges. Néhány év óta igen gyarapodott Amerikában a' cukornádtermesztés.

A' nedv' kisajtolására cukorkalom kívánatlik, hol a' nád kétszer nyomatván ki hengerek közt, majd alomnak, majd marhatakarmanynak, 's végre a' főzőüst alá tűzi szernek 's a' t. használtatik. Az egybegyűjtött nedvet azonnal ki kell főzni, hogy meg ne savanyodjék. Minél több savany van benne, annál több mésszel szükség elválasztani, melly a' savanyt és más tisztátalanságot magába veszi 's a' főzéskor mint habot kiveti. A' nedvnek vizgőzölgés által kell azt elválasztania, és ha kihül, megszesemesednie vagy darává lennie. Általában mindig 30 icze nádnedv ad 6 font kristályosított nádmézet.

Ezen alakban kerül Európába, hol ismét megtisztáltatik és nádmézhutákban a' sziruptól elválasztatik, azaz raffiniroztatik. A' szirup egyéb tisztátalansággal leeresztetvén, rumot szolgáltat, mellyből minden méznádat természet' tartomány igen sokat visz ki. A' hidegebb tájékokon nagyon bajos a' cukorfinomítás, 's azért a' lübeci cukorfőzők pétervári szirupból készítnek cukrot. — Hazánkban több helyütt, mint Sopronban, Pesten 's a' t. nevezetes cukor-raffineriák állanak fen.

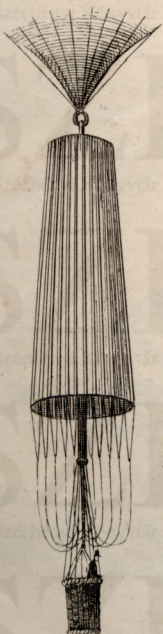
Pusztá 's tenger hasonlatban.

Barka és Sahara puszták oly iszonyu egészen termőtlen, égő homokból álló síkságot képeznek, hogy több tekintetben a' nagy világtenger' egy részéhez hasonlíthatók. Valamint ezen fris forrásviz és minden élelem hibít, és ki ezek nélkül merészkedik reá, éhen és szomjan vész: ugy ezen pusztákban sines ujító gyümölesel kínálkozó fa, a'vagy egy csep élesztő viz. Rémületesen űzi fel a' vihar az oceán' hullámaikat, mozgásba hozván azt még legmélyebb fenekén is, 's épen ugy dühöng különböző évszakokban e' homoktengeren, még rettenetesben dúlván ezt a' vándorra nézve, mint amott a' hig síkságot. Tengeri viharban marad még szabadulás' reménye, de ezen kietlenségek' viharában végképen elenyészik az. Hábként odább hullámló iszonyu homokhegyek alá temetnek végre egész karavánok; hol elébb hegyek valának, sík terület nyeli el a' látást, 's hol elébb ez simula el, végre hegyek tornyosulnak, csak egy másik uj orkáura várakozva, melly máshová ragadja el. A' tengerben örvények, ádázkodó forgonyok és mélységek vagynak; ezen homokpuszták is birnak ilyesekkel, 's a' vigyázatlan utasnak gyakran oly veszélyesek, mint amott a' könnyű törékeny hajónak. Csak mágnestű, csak csillagzat' segédével találtathatik a' mérhetetlen vízfelületen egy kikötőbe ut; 's mint vergődhetnék ki a' vándor e' sivatagságból, ha ezen segítő geniusok nem vezetékelnék? Olykor olykor természet' kőbe köt ki a' tenger' hajósa, hol élelemtárát megrakja,

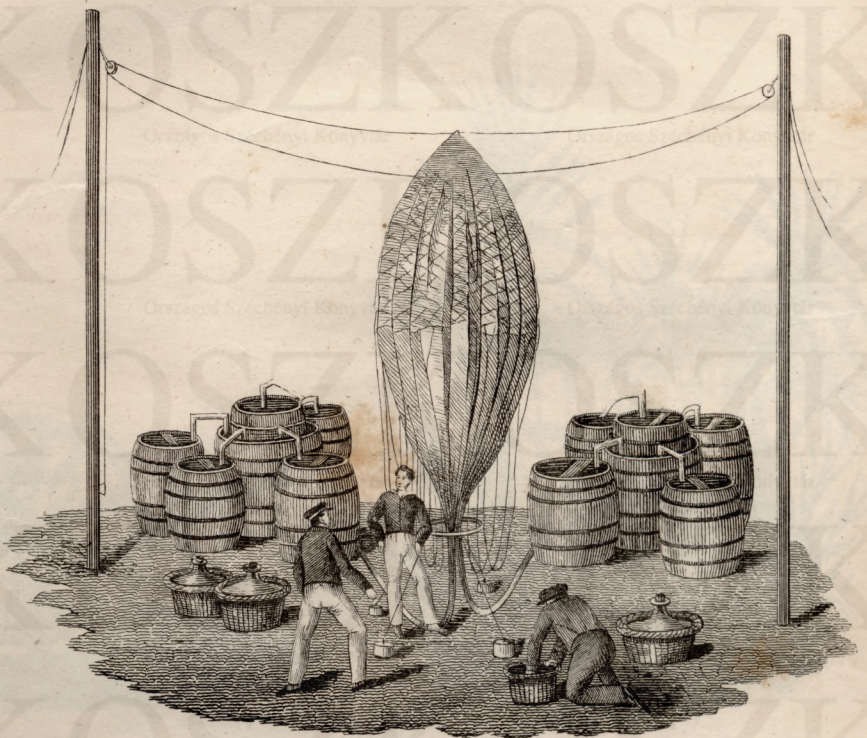

Lecrefzkedő-ernyő kiterjesztve.

Emelkedés.

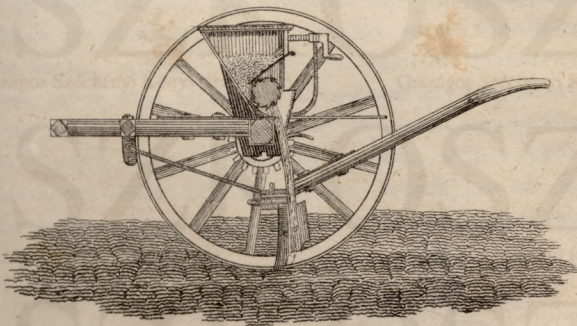
az ernyő zárva.

Levegőhajózási eszközök.

Színház' tere Pesten.

Angol vető - műszer.

Czikornád.

's újabb veszélyekre erőt és bátorságot szerez, a' kiállott sanyarok után pedig megpihen. A' pusztában is vannak ilyen Oazoknak nevezett szigetek, apró hegylánczokból eredő forrásoktól nedvesítve, pálma fákkal árnyékoltatva, 's oly népecskétől lakatva, mely ezen zöld foltot az egész világnak tartja. Némely ilyen Oazok ismeretesek voltak a' legrégebbi korban is, például az, mellyen Jupiter Ammon imádtatott. De valamint mostanában gyakran találtnak fel új szigetek, mig mások több tengeri hajózók által sikereflen kerestetnek, ugy néha egészen új, az előtt soha nem ismert Oazokra bukkan egyik vagy másik utazó sereg, vagy hijában keres hajdan híresekét. A' híres Oaze, például, mellyen Jupiter' berke állott, most egészen ismeretlenné lön.

Bizonyos szelek oly állandóul fujnak a' nagy világtengeren, hogy egyenlő - szél név alatt a' hajók' utazását igen rendessé teszik. Ama' homoktengeren nem az utazás' gyorsítására szolgálnak a' szelek, ott soha sem hasznosok, hanem mindenkor veszedelmesek, de szinte rendet tartók, 's a' pusztákon gyakran utazó töbnyire bizonyosan előre megtudja némely tapasztalásból és előjelekből. Akkor azon biztos helyen vesztegel aztán az utazó csoport, mellyen van, mig a' vihar elzúgván, folytathatja tovább veszély nélkül utját.

Sok veszedelmes ragadozó állatoktól kell óvakodnia a' tengeri utazónak, mellyek félsz nélkül követik a' hajót, egyes fődönök vagy a' hajóból kibukónak élete után ólálkodván. Ama' pusztákban, ki nem tudja, mint tévedeznek oroszlánok, hiénák és párduczok ordítózva, megtámadván az utazó seregből elmaradót, sőt éhségtől ösztönözttelve, egész karavánra rohanván marczongani, a' hol 's a' mint ily zsákmányhoz juthatnak? Bár mily takarékosan osztatik is hajón az eledel, mindig egy pazarló vendégségének látszik az a' pusztákon utazók' silány táplálata mellett. A' marokban egy kis liszt kevés vízzel összegyúrva, egy kis veres hagyma hozzá, minden vacsora, 's legforróbb hőségben egész napi táplálát. A' tengeren oly szűk víz azzal egybehasonlítva, mi itt egynek egynek juttatik, igazi fecsérlés. Midőn a' francia sereg vissza felé utazott sz. Acretől, minden legénynek egy egy tele üveg adatott,

mellyet vagy egészen egyszerre kiihatott, vagy a' syriai pusztán keresztül utazásra megtarhatott, kortyokra osztván fel.

Mennyit lehetne még e' parallelának tökéletesbitésére közleni! Azonban már ezen kevés is mutatja, mily közelrokonok gyakran az első tekintetre csaknem semmi összéréspontot nem mutató dolgok.

L e v e g ő - h a j o z á s.

1. Léglapta (Ballon.)

Az újabb tudományos találmányok közül egy sem szült nagyobb bámulást a' léglaptánál, (Luftballon) melly 1783-dik évben veszi eredetét. Azonban a' balsors valami különös játékka által, milyenre a' tudományok' története számos példával ajánlkozik, mindezen várakozás és láрма maiglan valódi hasznot nem eszközölt, és nem szolgált egyéb, mint időnként köz ünnepeken a' kíváncsiság kielégítésére, holott más, a' tudós világon kívül alig ismert találmányok, a' mesterségekben vagy a' házi gazdaság' körében számtalan hasznos alkalmaztatást nyertek, 's az emberi nem' állapotját tetemesen javították.

Midőn e' találmányt olvasóinkal közöljük, csak röviden érintjük történetét 's azon elveket, mellyeken alapul.

Isméretes törvénye a' természettudomány-nak, hogy midőn valamely test oly folyadékba mártatik, melly nálánál súlyosb, úszik azon. Igy úszik egy darab parafa (Pantoffelholz) a' vizen, sőt álgyuglóbis a' szered (mercurius) fölött. E' törvény szerint történik szinte, hogy a' felhők a' levegőn úszkálnak; azon különbséggel mindazáltal, hogy ezek nem lebegnek legfelsőbb színén a' földünket körülborító levegőnek, hanem oly magasságban, hol a' légnék bizonyos körülete hason nehézségű, mint a' felhőknek szintoly kerületű mennyisége. Mert különbözőven e' részben a' levegő a' többi kevesebb rugosságú folyadék-nemektől, a' gőzkör' (atmosphæra) legalsóbb rétegei, nyomatva a' rajtok fekvő rétegek súlyától, sokkal tömöttebbek, az az, itt hason súlyu légmennyiség kisebb hézagot foglal el; a' mi oda megy ki, hogy pél-

dául egy koczkalábnyi légmennyiség a' földszinén többet nyom, mint egy koczkalábnyi légmennyiség távolabb magasságban a' föld' szinétől.

Ha tehát valami test könnyebb egy hasonkerületű földszinti légmennyiségnél, az fölemelkedik; azonban mindinkább könnyebb 's könnyebb lég-rétegekbe jutván, függve marad ott, hol hason körületű légmennyiség oly nehéz, mint saját súlya.

A' léglapta egész eszméje (theoriája) szintezzen elven alapul. *Mongolfer* testvérek, francia gyárnokok (manufacturisták) valának az elsők, kik ezt alkalmazzák. Ők t. i. egy gömbölyű borékot készítének, mellynek átmérője 35, övezete 110 láb vala, 's öszvesen 22,000 koczkalábot foglal magában; vászonból készült, papirossal bélelve, 's 500 fontot nyoma. Alsó részén tág nyílást hagytak, melly alatt szalmával élénk tűz tápláltatott, 's ez 22,000 koczkaláb melegített levegőt vezet be, következöleg sokkal könnyebbet a' környezőnél; mert egyik tulajdona a' melegnek, hogy terjeszti az áthatott testeket, és nagyobb körületet ad nekik, mint vala hideg voltukban.

A' laptában ekkép kitágult levegő emelkedni igyekezik, nem lévén egyéb akadály a' borék' súlyánál. Csak hamar eléggé könnyű lön, hogy súlya a' borékéval egybeszámítva nem nyomott annyit, mint a' kül levegőnek szintanyi kerülete, 's im, a' lapta fölségesen emelkedék az égbe.

E' tapasztalás kevés idő alatt mindenfelé hasonló sikerrel ismételtetett, 's 1783. october 15-kén *Pilatre des Rosiers* és *marquis d'Arlande* nevű francziák rettentlen bocsátkozván föl egy ily léglaptára függesztett sajkán, több izben 300 lábnyi magasságra emelkedének, a' lapta zsinetek által lévén tartatva.

E' szerencsés siker még merészebb próbára ingerle; a' reakövetkezett november 21-kén *Boulogne* erdő meletti *Muette* váránál 500 ölnyre emelkedtek, és 17 percz alatt visszabocsátkozának két mérföldnyire a' kiindulás helyétől, miután Parisnak egész hosszában keresztül vonultanak.

Mind ezen szép sikerletek mellett azonban az egész vállalat oly nagy veszéllyel vala öszszekötve, hogy oly módról kelle gondoskodni, melly által a' gyulékony szerek' használtatása

elkerültessék, nehogy ezek felgyujtván a' laptát a' lég magasságában, az utasok' földre rohanását okoztassák, valamint az csakugyan meg is történt 1785-diki junius 15-kén a' nevezett *Pilatre des Rosiers* és *Romain*-nel, midőn a' tengerszükén keresztül *Boulogne*bol Angolországba levegőn utazni készültek. *)

Végre csakugyan *Charles*, kinek a' természettudomány annyi szép felfedezést köszön, azon szerencsés gondolatra jutott, hogy könnyű borékot szesszel 's névszerint vizléganyaggal (gaz hydrogenum) megtöltse, melly a' közönséges levegőnél tizenötször könnyebb. A' próba 1783-dik augustus 27-kén sikerült, 's így a' légutazási veszély majdnem egészen megszűnt. E' találmány által már sokkal kisebb körülete kívántatott a' léglaptának, minthogy a' hydrogenum hatszor könnyebb a' melegített levegőnél.

Igaz ugyan, hogy a' borékot vizléggel tölteni költségesb, de az a' hajókázók' nagyobb bátorságával eléggé pótoltatik. A' töltés igen egyszerű. Több kádakba vaspör öntetik 's erre kénsavany (acidum sulphuricum) vízzel elegyítve öntetik, azután az edények hermetice, az az úgy záratnak be, hogy semmi levegő át ne hathasson. A' viz chemice feloszlik (decomponitur); az életlég (oxigenum) vashoz kötődik, 's a' vizlég, mint a' kép mutatja, csöveken a' léglaptába gyűl.

Eddigi levegő-utazások közül nevezetesek az 1784-ki, mellyet *Guyton-Morveau* és *Bertrand* aprilis 25kén tevének, 's a' hires *Blanchardnak* Angliából Franciaországba (*Dower*bol *Calais*-ba) a' tengeren átkelése. — 1786-dik junius 18-kán *Testu* Párisbol indulván *Montmorency*-nél egy rozsföldre ereszkedett. A' föld tulajdonosa, néhány paraszta siette a' léghajóst laptástól elfogni, 's már egy zsinegnél fogva vonszolták őt a' gabonában általa tett kár megtérítésére kényszerítendők. Azonban *Testu* kihányván sajkájából a' súlygyenítő fővényterhet (*Walla*fi) kisebbité ez által a' laptá' súlyát, 's elvágván a' zsinetet ellillant a' bámulók elöl.

*) Ezen esetnek, valamint a' rettentelen gróf *Zambecarri* szinte regényes lég-történetének elbeszélése későbbi leveleinkben foglaland helyet.

Hille' lovas vető műszere.

Ezen francia találta vető műszer első tekintetre számosabb és igen csoportozott részekből látszatik állani, melynek a' garad, magosztó, fogas kerék, srófok, nyelek 's a' t. Mellyek azonban az alkotmány' egészítő részei lévén mellőzhetetlenek; mert hogy egy vető műszer azon különféle várákozásnak megfelelően, mellyhez képest a' magot egyenlő távolságra 's egyenlő mennyiségben kell elosztania 's hullatnia a' szántóföldön, szükség annak alkotó részeit e' kívánságok' céljához alkalmaztatni. E' jelen műszer, a' mellett, hogy a' magot egyenlő távolságban 's mennyiségben osztja el, azt egyuttal földel is befedi, hogy e' szerent a' madarak a' magnak egy részét, mi a' közönséges vetésmódnál leginkább megesik, el ne hordhassák 's emészthessék.

Az angol földmivelők nevezetes nagyobb számban használják már e' műszert, a' mennyiben azok az ily vetés előtt volt aratást (kevesebb magot kelleitvén abból a' jövő vető szükségére leszámítani) annyival gazdagabbnak, az utánna következőt pedig e' mellett mindenkor bővebbnek találják, 's így e' kettős következés megtanítá immár őket kevesebb költséggel több hasznot hajtani bé. —

A' régi magyarok' vallása.

A' régi magyarok lovat áldoztak, még pedig fejt és e' végre különösen hizlaltat. Miért épen lovat? könnyű megfejtteni, mivel az a' világnak csaknem minden nemzetinél legnemesb és legbecsesebb állatnak tartatott, úgy hogy némely nemzetek imádták is; a' vallásosságból pedig önkényt jön, hogy azzal áldozott az ember viszont a' Mindentadónak, mit az legbecsesbet adott. És miért épen fejt lovat? Mert a' lovak közt az ilyen színűek főképen becsültettek más nemzeteknél is, legjobb tulajdonságnak tartatván, mint a' persáknál, dánoknál, németeknél 's a' t. A' magyarok Szalánnak is 12 fejt lovat küldöttek ajándékol, 's ez legfőbb ajándék vala; sőt a' fejt lónak megkülönböz-

tetésére mutat az a' mai napig fenálló közmondás is „*fejér lovan sem éred el.*“ A' nemzetek szokása azt is hozta magával, hogy ehető húsu állatok áldoztassanak, mivel isteni tisztelet után rendesen vendégeskedtek a' megáldoztatott állatból, 's ezen célból annak hizottnak kellett lennie, minthogy olyankor nagy *áldumást* tevének a' magyarok, kiknél a' lóhus étel, lótej pedig, sőt némelyek szerint a' lóvér ital is nemzeti táplálatként divatozott, mit Péter király alatt a' pogányságra visszatértek, több más babonás szokással, újra keletbe hoztak volt.

De kinek áldoztak eleink? ez már nagyobb kérdés. Némely történetirőkből úgy látszik, egy Istent imádtak, minden dolgoknak urát. Sokan azt állítják, hogy a' szittyák Marsot, Herculest és Venust is imádták. De a' szittyák sok egymástól mindenben különböző nemzetekre oszlottak, 's egyesesen csak magyarokat érteni a' szittyá nevezet alatt, oly képtelenség, mint az *europai* név alatt egyesesen csak magyart érteni, az lenne. Székely István valami *Damasek* nevű istent emleget, de kiről a' régiebb írók semmit sem tudnak. Teophilactus azt mondja: A' törökök (így nevezik a' bizancziumi történetirők a' magyarokat) igen balul a' tüzet, levegőt és vizet tisztelik; a' földnek hymnusokat énekelnek, egyedül azt a' lényt imádják, ki a' dolgok' egyetemét alkotta. Ennek ökröt, lovat és juhot áldoznak, 's papjaikban jóslati tehetséget hisznek. Hogy a' tüzet, de nem a' konyhait, hanem amaz örökös égi tüzet, tudnillik a' mindent éltető napot, imádták a' persákkal együtt, már maga az *esta chaldaea* 's tüzet jelentő szóból származott *Isten* szó is eléggé mutatja. A' régi persák *Iisdan*-nak nevezék az örökös tüzet, a' görög és chaldaea szavak után, mellyek a' magyar Isten szóval egyezők. Állítatik az is, hogy az Isten vagy örökös tűz, a' főistenségnek csak jelképe vagy jelszava volt mind eleinknél mind a' persáknál; de nem hihető, hogy miveletlen nemzet elvont (abstract) ideákhoz ragaszkodnék az Istenség' megfogásában. A' tüzet, melly minden lényt elevenít és a' tenyészetet táplálja, vagy ennek forrását a' napot, melly azon kívül az egész természetet világítja, egyesesen magát imádni elég oka van egy miveletlen nemzetnek; ezt Istennek hinni oly tévedés, mellyet csak a' ke-

resztény vallás' világa térszen tévelygessé, de bizonyosan legalaposabb hiedelem minden pogány hiedelem közt.

Voltak e a' magyaroknak bálványaik? A' régiebb írók egyenesen nem állítják, de Páriz Pápai említi, a' régi magyaroknál szokás volt, hogy a' vőlegény valamely házi- istent képező ezüst bálványt adott mátkájának jegybe, hasonlóul a' hölgy is eljegyzőjének, 's ezt mind ketten nyakukban hordák egész éltökben. Azonban régiebb írók mint Theophanes, Cedrenus és Malala említik azt, hogy a' hunnosoknak bálványaik voltak, 's innen igen gyanítható, hogy a' velök rokon magyarok sem voltak olyanok nélkül, noha ellenben a' vaticani emlék, mellyet Desericz atya hozott fényre, világosan azt mondja, hogy a' XIII. században pogányok voltak ugyan az Asiában talált magyarok, de nem bálványimádók. Templomaik, kápolnáik vagy mecsetjeik ugy látszik nem voltak őseinknek, hanem kutak, fák, kövek és források mellett áldoztak, mi vándorlásuk alatt igen természetes vala, sőt vallásuknak a' keresztény vallás előtt ingadozása alatt is; kétséges azonban, nem voltak e ilyes épületeik hazájukban, mig vallásuk virágzott.

A' frigyre esküvő ős magyarok megvágván kardal vagy késsel karjukat, csészébe ereszték véreket, 's azt mindnyájan megkóstolák, kik a' frigynek részesei voltak, ezt tartván az adott hit' legerősebb pecsétjeül. Anonymus azt mondja: „A' negyedik esküpont így vala: Ha valaki maradékaik közül (a' hét magyaroknak) hűtelen lenne a' vezéři személy iránt, 's a' közt és rokonjai közt meghasonlást okozna, a' vétkesnek vére ugy öntessék ki, mint övék az esküvésben, mellyet Álmos vezérnek tettek.“ Megkóstolás után nyilat, bárdot és kardot mártának a' vérbe, 's egymásnak ígéretekkel köteleztek le. Arra azután bort ittak, nem csak magok a' frigykötők, hanem a' legfőbb emberek is körülöttök. E' mellett farkasra, kutyára 's más ily állatra is esküdtek, az az, a' kutyát, mindenik esküvő fél kardot rántván, darabokra vagdalták, mondván „igy vesszen el, ki e' kötést megszegi köztünk.“

Élétböleseség.

Az ember csak annyit tehet, hogy lételének követ tettekkel töltheti le; de a' következés egy felsőbb' lény ajándéka.

A' mi nekünk legjobb, magunktól kell vennünk, nem másoktól.

Nincs e' világon szebb szenedelem a' háladatosságúnál.

N a p i ó.

Martius 22-kén 1782. VI. Pius római pápa Bécsbe megérkezik, hogy II. József császárral némely egyházi dolgok felől értekezék.

— 23-kán 1819. *Kotzebue*, híres író, Mannheimban Sand nevű theológiát tanuló által önházában meggyilkoltatik.

— 24-kén 1603. *Erzsébet* Angolország' királynéja, miután hosszas böles kormánya által nemzetét belső 's külsőképen felemelte, 's Angliának mostani politikai nagyságát megalapította, a' néptől méltán siratva meghal.

— 25-kén 1799. *Károly* főherczeg Jourdan francia hadivezére Stockachnál diadalmaskodik.

— 26-kán 1816. I. Sándor orosz császár *Karamsin* status-tanácsnok által szerkeztetett „Oroszország története“ című munkának kiadására 60,000 rubelt (90,000 forintot) rendel.

— 27-kén 1804. A' francia senatus *Buonaparte* consulnak felírást (adresse) küld, mellyben értésére adatik, hogy a' legfőbb hatalmat nemzetségénél örökösítse.

— 28-kán 1808. 1-ső *Ferenex'* francia királynak kardja Madridból Párisba küldetik, hogy Spanyolországban még csak ne is gondolkodjanak arról, hogy francia fejedelem valaha spanyol fogságban volt.

P O Z S O N Y B A N,

ifj. Schmid Antal betűjével és költségen.